

Az élet a legjobb méreg

DROGMÉDIUMOK CSÁTH GÉZÁNÁL

(1.) Hiba lenne, ha a narkotikum-témakör kapcsán kizárólag/elsődlegesen a Csáth esetében már toposszá vált morfiumfüggőségre gondolnánk. Jóllehet, a morfinista alkotó mítosza sokáig meghatározta a Csáth-olvasást, ám az ilyen életrajzi megközelítések esendőségeire meggyőzően mutatott rá Keresztúrszki Ida tanulmánya az *Ópium* című novella kapcsán.¹ Jóllehet, létezik olyan szemlélet is, mely az előbbivel szemben épp „az alkotó személyes története és testi-lelki élete”, illetve alkotómunkája összefüggésébe ágyazza be a *szépirodalmi tevékenységet*, a *pszichológiai (ön)elemzést* és a *drogabúzust* mint öngyógyító-szublímáló aktusokat.² Jelen dolgot azonban miközben az életmű különböző rétegeit együttolvassa, nem annyira a szerző személyiségére és életére, hanem inkább Csáthra mint egyfajta *kultúr-antropológusra* kíváncsi.³

Csáth Gézának a narkotikumokkal kapcsolatos nézeteiről azt mondhatjuk, hogy leegyszerűsített képet kapnánk, ha megállapításait csupán a drogokként ismert szerekre vonatkoztatnánk. Ugyanis a feszítés és oldás Csáthnál központi szerepet játszó dinamikájában a kiegyensúlyozó ellenszer szerepét más médiumok, művészetek és kulturális gyakorlatok is betölthetik – legalábbis egy ezt sugalló teoretikus keret és praxis látszik körvonalazódni (még ha töredékesen is) Csáth Géza írásaiban.

(2.) Rákai Orsolya szerint „nem véletlen, hogy a modern zene hatásmechanizmusát annyszor hasonlítja a kábítószerkéhez” (akárcsak a szisztematikusan az ekstázis és a fenséges iránt érdeklődő Baudelaire a wagneri muzsika és az ópium kapcsán⁴): Csáth szerint „mindkettő az új világ támadásai elleni védekezés, a modern lélek két menekülési útja”.⁵ A modern muzsikában ugyanis – mint Csáth írja – „a zenei ötleteknek egy eleddig nem ismert kidolgozását találjuk, olyan kidolgozást, amely kiválóan alkalmas arra, hogy a fáradt, közömbös idegeket fölizgassa és mindvégig lekösse”⁶.

Ugyanígy izgató vagy kábító instanciaként működik a (szépírói) fantázia, érzékeny idegrendszer, melynek segítségével „az író lát, hall maga körül mindent, és még ami mindezen túl van. Látja saját magát is, pózát, az arcát minden irányból, érzi a múltját, mindazt, ami vele valaha történt, mind egyszerre, és ami másokkal történhetett itt ezen a helyen.” A képzelőerő hatása Csáth szerint hasonló ahhoz a minden ember által megélhető-átérezhető helyzethez, mint mikor „az ember világos délutánban lefekszik aludni és arra ébred, hogy már este van, akkor érez így. Úgy tetszik, mintha egy nappal később, vagy előbb volna, mint lefekvés előtt... Minden különös, furcsa, megmagyarázhatatlan. [...] Semmire se gondolunk, egy szót nem tudunk kimondani, és mégis úgy tetszik, mintha minden a nyelvünkön volna, az eszünkben, a hátgerincünkben, künn a levegőben, körülöttünk »zengő tumultusban«. Ez az állapot normális, de örülettel rokon a képzeletnek egy fékte-

len kilendülése.” Csáth azonban itt az izgatószernek ama sajátosságára is rámutat már, hogy ezek egyszerre teremthetnek gyönyört és fájdalmat, egyszerre üdíthetnek és fáraszthatnak. Így a fantázia narkotizáló hatásáért is „meg kell fizetni, a spleen a fizetség. Az idegrendszernek ez a finomsága, amely képessé teszi az embert, hogy »felizguljon« és »elkábuljon«, más apróbb benyomások hatása alatt is, a fáradság, kimerülés és csömör érzését hozza magával.”⁷ Ha e megállapításokhoz hozzáfűzzük azt is, mely szerint a művészetek mindegyike a „fantáziára apellál” – s ezért „rontó hatású” (is lehet) –, azt mondhatjuk, hogy Csáth gondolkodásában az összes művészeti ág narkotikumként működik.⁸

A modern művészetben (így többek közt Stendhal *Vörös és fekete*jének, Wilde *Salomé*jának, Ady erotikus lírájának és Rodin *A csókjának* esetében) a drog-párhuzam alapja például az, hogy centrumában ugyanaz „a terméketlen, önmagáért való kék és kielégülés” (azaz a nem az életért küzdő, hanem a „kielégítés szurrogátumát” megcélzó vágy) található, mely „a lótuszevők, coca-fát rágó bolíviai, chilei és perui ősbennszülöttek, a kínai és japáni ópiumszívók, az európai morfinisták, kokainisták, alkoholisták” csoportját is hajtotta és hajtja.⁹

(3.) A „cél nélküli kéjre való vágyakozás” tulajdonképp már az emberiséggel egyidős („emberi, ősemberi probléma”), s annak következménye, hogy az emberi szellem nem tudott belenyugodni egy másik ősi adottságba. Mégpedig abba, hogy az (állati) „idegrendszer egészben egy villamos körte vékony szénfonalához hasonlítható.”¹⁰ Ez a villamos lámpa csak bizonyos feszültségű és intenzitású áramra van berendezve, s ha ennél erősebbet bocsátunk rajta keresztül, kiég, elpusztul.” Így aztán az idegek véges terhelhetősége és a tartós jó érzés vágya közti feszültség maga vált az emberi nem legalapvetőbb sajátosságává, hisz születése óta „nyög ennek a konfliktusnak nehéz igájában, és bukva, pusztulva, meg újra és újra erőre kapva halad a maga útján”. Ez pedig bizonyos szempontból és mértékben a narkotikum-élvezőkkel rokonít mindenkit, aki „valaha is perverz cselekedettel akarta *fokozni* a kék természetes értékét”.

Ám ebből a szempontból, szól Csáthnak az izgató-kábító instanciákkal kapcsolatos talán legzavarbaejtőbb kijelentése, „az embereknek csak kisebb százaléká kivétel, mert perverz cselekedet már a csók is. Az állatoknál, a színes népfajoknál a csók ismeretlen. A csók a kultúrának, az önmagáérti kéjre való törekvésnek a találmánya.”¹¹

Mindezek fényében úgy tűnik, itt egyfajta töredékes *drogmédium-antropológiára* bukkanhatunk. Csáth felfogásában ugyanis, mint a fentebbiekből kiderült, magát az emberi kultúrát (cselekvés- és szokásrendet) alapjaiban szervezi, határozza meg a jóérzés *tartósításának*, a kék fokozásának igénye. Ennek megvalósítását pedig nem kizárólag és nem elsődlegesen a narkotikumoknak nevezett szerek és anyagok szolgálják, hanem – bővítve az idegek felizgatására alkalmas lehetőségek skáláját – a hatásmechanizmusukban a drogokhoz hasonló, s így ezek szerepét betölteni képes művészetek és kulturális gyakorlatok médiumai is, melyek azonban épp narkotikum-szerű sajátosságaikból következően „rontó” hatásúak is lehetnek, ki is meríthetik/*süthetik* az idegeket.¹²

(4.) A felizgatottság és kimerülés dinamikájával kapcsolatosan nem érdektelen a csáthi gondolkodásmódban az, ahogy a természetesség-kultúra oppozícióval játszadozik, át- és átrendezve azt.

Egyik helyen például az olasz népet még azért dicséri, mert szerinte az ő vérük tudott legkevésbé „megbirkózni a szerelem toxinjával”, ennek következtében válik e nép a kultúrától érintetlen, természetes „fajfönntartó idegbetegség” (a vad, állati-as *parasztszerelem*) „ős eredeti médiumává”. A kultúremler civilizációjában viszont „mindenhez hozzányúl friss, még nyomdafestékszagú könyveivel, óriási gépeivel, új művészetével, tudományával, s ezzel a hadsereggel igyekszik megostromolni a természetes élet várát. [...] A fülünkbe zúgja, hogy az ember visszavonhatatlanul csak egyszer él, és hogy legnagyobb boldogság nincsen. S boldogság nincsen más, mint a tökéletes élet. De ezt a mai élet nem nyújthatja. Mert a tökéletes élet a természetes élet; erről pedig még csak álmodni sem lehet.” Ám, igyekszik gyorsan megnyugtanni olvasóját Csáth, az *ősemler* nem vezett ki még belőlünk véglegesen. „Föltámad. Ha máskor nem, akkor bizonyosan, mikor Tosca történetét hallgatja egy operai bársonyszékben. Puccini mester muzsikája megteszi a magáét, s a kultúremler visszavedlik, vagy ha tetszik, fölmagasztosul ősemlerré, parasztul szerető Cavaradossi Marióvá, aki kínpadra megy az ő Toscájáért.” De összességében ez sem tökéletes megoldás, mivel „mikor vége az utolsó akkordoknak, s az emberünk füttyörészve megy a foyer-ba, bámulja az asszonyok rizsporos arcát, megint *kultúremlerré* lesz [...]”. A szerelem mérget tehát a modern ember már csak korlátozott keretek között – például egy előadás erejéig – tudja magához venni (ráadásul még a zene/opera narkotizáló hatásának közvetítésével is), minek következtében a toxin által előidézett mámor nem mentes a kultúra intézményrendszerének ellensúlyozó-kontrolláló hatásától sem. Megoldás kell erre a felemás helyzetre – ez pedig, hangzik a javallat, „a természethez való visszatérés. Rajta tehát, hagyjuk itt a füstös városokat; a kultúrát. Romboljuk le a gyárat, égessük el a könyveket, vetkőzzünk bőrkötényre, fogjuk meg az eke szarvát! Legyünk parasztok és szeressünk parasztul!”¹³ Ám, természetesen, nem hibázunk nagyot, ha kételkedni kezdünk a természetességhez való visszatérés eme megoldásában; illetve abban, hogy a mámor (a szenvedélyes szerelem, az izzó boldogság energiája) és kontroll (kultúra) közti feszültség véglegesen felszámolható lenne valamikor is.

Hiszen már maga Csáth is úgy vélekedik egy másik írásában, hogy az emberiség, miközben elítéli a „természettörvények szűk határaiból” kilépőket, tulajdonképpen „elfedi, hogy az ő egész származása a természetnek egy véletlen perverz gondolata; az ő kultúrája, mellyel a haladás nevében a fajt a szellemi tökéletesedés felé viszi – nem más mint perverzítás. Perverzítás a mi túlnyomóan kifejlődött agyvelőnk, érzelmi világunk bonyolult működései, perverzítás a képzelőerőnek nevezett tulajdonságunk, perverz lények vagyunk mi magunk, kik ott hagytuk egyszer a természetet, hogy azután csak sóhajtozzunk utána, de soha vissza ne térjünk. Mert nem lehet. – Kimutatható, hogy a fantázia maga perverzítás, agyvelő képződési rendellenesség, melynek a fiziológiai életre vonatkoztatva hátrányai vannak s mégis... ez az alapja az emberiség minden haladásának [...]. Perverz volt Noé, aki a bor mámorát fölfedezte, mert a mérge – az először mindenkinek rosszízű mérge – fantasztikus gyönyöreit ismertette meg.” Talán némileg hosszú az idézet, de ép-

pen azért, mert ez részletes cáfolatát adja annak, hogy a természetes létállapotok valamiképpen újrat teremthetők lennének. Ennek lehetetlensége ugyanis itt már nem kétséges Csáth számára; aki amellet t érvel, hogy maga az emberi nem és egész kultúrája eleve a természetről leválasztódott képződmény („perverzítás”); és még ráadásul e kultúrának (nem pedig a természetes életnek) részei mindazok az instanciák vagy médiumok is, melyek épp a mámor – a *Parasztiszerelem*-írásban a kultúrával szembeállított forrongó szenvedély – létrehozói.¹⁴

Így rajzolódik ki itt egy olyan kép a narkotikumok szerepéről, melynek értelmében a kultúrember civilizációja (azaz, emlékezhetünk rá, „az önmagáérti kéjre való törekvés”) megteremti önmaga számára, önmagán belül az extázis (a kék fokozásának, az idegek felajzolásának) lehetőségeit, médiumait. Ám egyúttal gondoskodik ezek ellenszereiről, a szabályozó keretekről-intézményekről is (gondoljunk csak operai mámorból való szükség szerű visszavedlésre az előadást követően) – akár azért, hogy kezelje valamiképpen az izgatottság előidézte kimerülést. Mindezekkel ismét a csáthi antropológia egyik (korábban már említett) alaptényezőjéhez térünk vissza: az egyensúlyhoz – jelen esetben a szerek és ellenszerek kiegyenlített viszonyát értve ez alatt.

Itt lehet megjegyezni, hogy egyre több hasonlóság kezd kibontakozni Csáth nézetei és a narkotikumokról értekező Aldous Huxley (*Az észlelés kapui*) vagy Timothy Leary (*Az ekstázis politikája*) megállapításai között. Kétségtelen, hogy ezek a popkultúrában is híressé-hírhedtté vált szerzők – Huxley a beat-mozgalmat, valamint Blake-kel közösen a *The Doors* együttest (névadásában) inspirálva, Leary pedig egyfajta LSD-prófétává válva – nem állnak messze a guru-státusztól; ez pedig érthetően széksziszt teremthet értekező munkásságukkal kapcsolatban. Ám, ahogy mondani szokás, a felszín megkarcolgatása után figyelemreméltó eredményekre bukkanhatunk az ő esetükben is.¹⁵ Bizonyos értelemben ugyanis ők szintén – miként azt Huxleyra vonatkozóan Ludwig Pfeiffer könyvének idézetfűzér-jellegű végszava sugallja¹⁶ – egy olyan kultúrelméleti keret kialakítására törekedtek, mely az öntranszcendencia, az önkívület antropológiai igényének központi jelentőségéből kiindulva igyekszik számot vetni az ennek megvalósítására alkalmas anyagoknak, médiumoknak és gyakorlatoknak kultúrtörténeti szerepével. Huxley például rögtön azzal a megállapítással indítja meszkalin-kísérletére alapozó művét, miszerint ha filozófiai szempontból foglalkoznánk e szerrel, fény derülhetne „olyan ősi, megoldatlan rejtélyekre, mint amilyen a lélek helye a természetben vagy az agy és a tudat kapcsolata”¹⁷. Mindenesetre Huxley-t magát annak belátására vezeti rá, hogy – miként Pfeiffer is idézi tőle – az emberiség története során szükség volt és lesz is mindig „mesterséges édenekre”, hogy az emberi lélek túl lépjen a mindennapi létezés monotonitásán és korlátjain – ezt szolgálják a vallások, művészetek, karneválok, illetve a legkülönbözőbb természetes eredetű és szintetikus narkotikumok, azaz „a Kapuk a Falban” (H. G. Wells).¹⁸ A testtel bíró lelkek leszigeteltségét/magányát; illetve az agy, az idegrendszer, az érzékszervek és a nyelv *szűrőin* alapuló „csökkentett tudatosságot” igyekszik tehát meghaladni ez a törekvés, hogy elérje teljes „létélményt”.¹⁹ A cél tehát „kizökkenni a megszokott észlelés kerékvágásából, néhány időtlen órán keresztül szemlélni a külső és belső világot, nem oly módon, ahogy a túlélésért rögeszmésen küzdő állat, sem nem

úgy, mint a szavak és fogalmak börtönében élő ember, hanem akképpen, ahogy a Szabadjára Engedett Szellem közvetlenül és szabadon látja – felbecsülhetetlen értékű élmény mindenki, de különösen az értelmes emberek számára²⁰. Ám ennek megvalósítása több akadályba is ütközhet. Ezek közül az egyik az, hogy egész egyszerűen még nincs meg az az új gyógyszer, amely anélkül segítené és gyámolítaná szenvedő fajunkat, hogy „hosszabb távon többet ártana, mint amennyit rövid távon használ”. Ennek az új szernek olyannak kellene lennie, vélekedik Huxley, hogy az ópiumnál és kokainnál kevésbé legyen mérgező, az alkoholnál kevesebb társadalmi következményt okozzon, cigarettánál kevésbé ártson a tüdőnek és a szívnek, s értékeesebb tudatváltozásokat eredményezzen a nyugtatóknál. De hogy ez miként lenne előállítható? Nos – s itt figyeljük meg a humán-, társadalom- és élettudományok számára felvázolódó feladatokat, együttműködési lehetőségeket – „ha a pszichológusok és szociológusok meghatározzák az ideálist, a neurológusok és a farmakológusok bizvást felfedezik azokat az eszközöket, amelyek segítségével ez az ideális megvalósítható vagy legalább (mivel ez a típusú ideál a dolog saját természetéből fakadóan talán sohasem valósítható meg teljes egészében) jobban megközelíthető, mint a whisky-ivó, marihuána-szívó és a barbiturát-nyelő jelenben²¹. A másik akadályozó tényező Huxley szerint az lehet, hogy „egy olyan világban, ahol az oktatás alapvetően a szavakra épül, a képzett emberek számára csaknem teljesen lehetetlen az, hogy a szavakon és fogalmakon kívül bármi másra is komoly figyelmet fordítsanak”. Az ilyen jellegű képzési rendszerben „a nonverbális tudományokat, annak művészetét, hogy közvetlenül tudatában legyünk létezésünk adott tényeinek, csaknem teljesen figyelmen kívül hagyják”. Holott a különféle pszichofizikai gyakorlatok révén képesek lehetnénk „saját vegetatív idegrendszerünk magasabb szintű ellenőrzésére”, a (fizikai betegségeket is okozó) lelki rendellenességeink kezelésére.²² „Egy – a miénknél realisabb, kevésbé kizárólagosan verbális – oktatási rendszerben (Blake szavaival élve) minden Angyal részt vehetne, mint egy szombati foglalkozáson, és arra lenne ösztönözve, sőt szükség esetén kényszerítve, hogy alkalmi kirándulásokat tegyen, valamilyen Falba vágott mesterséges kapun keresztül a transzcendentális élmények világába.”²³ Ám ez az öntranszcendencia-gyakorlat mégsem csupán valami ösztön-felszabadító és önmagáért való kábulat/révvület, ugyanis a kísérletben résztvevő előbb-utóbb szükség szerűen visszatér a *szócséplés*hez, a szavak és fogalmak (és könyvek) világába²⁴; s itt realizálódhat számára igazán a *falon túli* látogatás tétje. S „aki visszatér a Falba vágott Kapun keresztül, sohasem lesz ugyanolyan, mint előtte. Bölcsebb lesz, de kevésbé magabiztos, boldogabb, de kevésbé önelégült, tudatlanságának elismerésében alázatosabb, mégis nagyobb tudással rendelkező ahhoz, hogy megértse a szavak és gondolatok, a módszeres indoklás és ama megfeythetetlen Rejtély kapcsolatát, amelyet mindhiába próbál felfogni.”²⁵ Voltaképp az öntranszcendencia igényével és ennek szükségszerű korlátozottságával/ellensúlyozásával egyszerre számot vető megfontolások folytatójának tekinthető a könyvében Huxley előtt egy külön írással (és több apró utalással) tisztelgő Timothy Leary, illetve a pszichedelikus szerekkel kapcsolatos kutatásai és megállapításai. Hisz Leary (és munkatársai) míg a tudat kitégítésének minél hatékonyabb és termékenyebb lehetőségeit kutatták (mert ezek révén eleveníthető fel az evolúció, a szaporodó élet sejtjeinkben ar-

chivált energiája, ősi zümmögése), sosem követelték a tudatgátító szerek korlátlan hozzáférhetőségét és felhasználhatóságát, nem a fékevesztett eksztázist propagálták. Sőt, épp azt hirdették, hogy e különleges szerek alkalmazását és az általuk előidézett erőteljes élményeket elő kell készíteni, kontroll-instanciákra (előképzésre és a felügyeletet ellátó pszichedelikus vezetőkre) van szükség.²⁶

(5.) A drogmediumok és a kontroll, illetve a jóézés tartósításának és az idegek kiégésének kiegyensúlyozása azonban folyamatos munkát, „tréninget” igényel – melynek elsajátítása és tudatos művelése talán még a „szellemi izomlázat” is kúrálni tudná hatékonyan. (A modern ember számára ugyanis ez a jellegű megerőltető-dés sokkal nehezebben kiheverhető, mint például „a kezdő vívó vagy úszó” izomlása.)

Így aztán az *edzés* (az önmagunkon végzett munka) elhanyagolhatatlanságának tekintetében párhuzamosságok tapinthatók ki a psziché (az idegrendszer) és a test tereín között – még akár annak ellenére is, hogy ezeket (és az emberiség történetének általuk dominált szakaszait) Csáth maga esetenként szembe is állítja. A *Cirkuszmulatság* című írásában például azon meglátásának ad hangot, mely szerint *Panem et circenses!* felkiáltás „nem az elfinomodott, de alapjában durva lelkű római plebsé, nem az erkölcstelen császárváros csöcselékéé. Az egész kultúrvilágé.” Hisz ez a világ, ez a civilizáció olyan embereket nevel, kiknek „nem kenyere a testmozgás, nem mindennapi gyönyörűsége a birkózás, a torna”. Pedig „östermesztünknek”, szervezetünknek szüksége lenne „a komplikált, nyakficamító, bizonyult izomműködéseket tartalmazó” testedzésre. De mivel ennek nem hódol(hat) egyáltalán vagy kellő mértékben a kultúremler, nem tudja rendszeresen mozgásban tartani több száz – a napi életben, s így a fizikai munka során is csak „roppant kicsiny kombinációban” kihasznált – izmát, ennek következtében pedig elveszíti „az idegdiszpozíciót (vagy laikus nyelven: az izmok kombinált és különböző mozgásaihoz való ügyességet)”. E mozgási képességek már csupán a cirkuszakrobatáknál lelhető fel. S éppen ez az, ami a kultúrvilág modern emberét a cirkuszban izgatja. „S ez tesz bennünket *panem et circenses*t ordító tömeggé. Minél többet veszítünk az ősi képességeinkből, melyekkel valaha a hatszáz különböző izmunkat a lehető legnagyobb változatosságú kombinációkban működtettük, annál csodálatosabbnak és félelmetesebbnek fogjuk tartani az artistanép nyakficamító mutatványait, annál érthetlenebb, rejtélyesebb lesz e komédiások ruganyos, hajlékony teste.”²⁷ Azonban manapság a *panem et circenses* kiáltás „második része mégse hangzik már olyan erősen, mint valaha. A testi ügyességek és mozgási abnormitások látását nem kívánjuk már annyira élvezetűl, mint egykor.” Van ugyanis egy olyan szervünk, mely az előbbieknél jobban kezd minket érdekelni – ez nem más, mint maga az agyvelő. Így „az izmoké a múltunk”, jelenti ki Csáth, „jelenünk és jövőnk pedig ezé a csodálatos szervé”, hiszen az agyvelőben „nem hatszáz különböző elem kombinálódik, de százezer, s [...] ügyességei, abnormális mozgásai szebbek, nagyszerűbbek, csodálatosabbak, mint az izmoké”.²⁸

Ám mindezen különbözőségek és váltások ellenére azt mondhatjuk, hogy Csáth az agyvelő működéséről még mindig a mozgás-ügyesség-diszpozíciók fogalomkörén és tropológiáján belül gondolkodik. Csaknem hasonlóan közelíti meg tehát, mint az izom és hús művészi anyagával dolgozó táncot, melyről – például

Isadora Duncan, azaz a 20. század talán egyik legkiemelkedőbb/leghíresebb táncművésze kapcsán – azt mondja, hogy „az izmok elrendeződésének bája, egészséges szépsége az, ami a női testben a mozgások nagyszerű begyakorlottságával és kivitelével teszi azt, amit táncművészetnek nevezünk”²⁹. Így tehát már bizonyos párhuzamosságok kezdenek mutatkozni az izmok és agyvelő működésmódjai között³⁰ – minek következtében az utóbbi egy sajátos tréningként, egyfajta *agyvelő-akrobatikaként* képzelhető el az izomtorna mintájára. E praxisok között azonban nem csak párhuzamosságok lehetségesek, mivel a test és psziché trenírozásában, az önmagunkon való munkálkodás különböző területei között még érintkezési pontok is adódhatnak.

(6.) Bizonyosággal szolgálhat e kapcsolódásra Csáth Géza *Naplója* – de nem annyira a többször emlegetett, s talán még némi kultikus aurával is övezett 1912-13-as szövegfolym, mint inkább az 1914-16-os évekből származó feljegyzések. Azért figyelemreméltóbb ez utóbbi napló az említett szempontból, mert meglátásom szerint némiképp több teret biztosít az életműködésnek a hódításokon, coitusokon és a morfinizmuson túli más vetületei számára. Vélhetően ebből is következik az, hogy összetettebben és reflektáltabban jeleníti meg e különböző dimenziók egymáshoz való viszonyát – mindamellett, hogy szinte végig lelkiismeretesen vezeti a statisztikát és adminisztrációt (többek közt) anyagi, egészségi, erkölcsi mérlegéről, a coitusok számáról, illetve a nikotin-, morfium- és pantopon-adagokról. Egyébiránt az 1914-16-os írás, szemben a valószínűsíthetően „egy ültő helyében készült” 1912-13-as szöveggel, sokkal inkább tekinthető valódi naplónak – „emiatt olvasmányként kevésbé egységes, íróilag kevésbé kimunkált”³¹, de pontosan e töredezettség eredményeként tud kapcsolatot teremteni az élet diszkontinuus vetületei között. Lássuk, miképp.

Nyilvánvalóan bizonyos olvasásmódok esetében a naplóban lejegyzett – valamiféle nyersanyagként vagy novella-kezdeményként értett – számos álm leírása és ezek saját analízise kerülhet az érdeklődés előterébe, ám számunkra most nem az álmok maguk bizonyulhatnak izgalmasnak. Izgalmas lehet ugyanis a test, a szervezet karbantartásának-megmozgatásának különféle módjai és más egyéb metódusok, drog médiumok közt kialakuló dinamika.

Több olyan bejegyzés található a szövegben, mely kizárólag a testnek edzésében, gondozásában látja megalapozhatónak a jó és kellemes közérzetet: „nagy tanulság, hogy sohase szabad magunkat átadni az alomnak, a rosszkedvnek és az érzéketlenségnek, hanem ... *gyógyítani kell a testet*, mert csak ennek a betegségnek lehet oka a szellem szenvedésének. Ha valaha hazakerülök, boldog, nyugodt életben, milyen isteni bölcsességgel gyarapodva fogom berendezni új életemet” (22.).³² „A fő szabály, ezt most látom” (mondja Csáth): „szabad levegő és sok mozgás, iz-zadás” (22.). Van, mikor a helyreálló anyag-kiválasztás és a test „jó erejének, ifjúságának” visszatérése emlíődik együtt (11.). Máskor a menetgyakorlat és reggeli teszi rendbe a „testi egyensúlyt” (22.); vagy a lovaglást, alvást, ozsonnát és fürdést felölelő program után múlik el a rosszullét (23.); de a séta is kedvező hatású, hisz könnyebbé teheti az álmodást (56.). Így nem csoda, hogy „a folytonos nyavalyás állapot” megszűnésére vágyva rögtön a testmozgásra gondol: „Mily boldogság volna egészségesen kinn lovagolni Galiciában” (44.).

Mindezekkel állíthatók szembe azok a káros hatású tényezők, melyek megbontják a kellemes, nyugodt és jó érzeteket.³³ Előfordul, hogy nagyon kízó szívdobogás alakul ki vagy nikotinmérgezés vagy a rossz oldat vagy a (leginkább talán szexuális alapú) pszichés izgalom miatt (55.). Kellemetlen élményt jelentettek a „nehéz, bódult elalvások, amikor a fej gőzölgött a vérbőségtől, és egészségtelen gondolatok rajzoltak benne – kínos izzadást és megdöbbenéseket okozó kényszerű gondolatok. Rémes volt!” (95.) Előfordul, hogy „az erős szexuális szenzációk miatt” (18.) aludt rosszul a naplóíró. Máskor a levélolvasás és a – szexuális élményekre visszaemlékező – naplórás gyakorlatai keverednek az alvászavarokkal (21.). Végül pedig adódik olyan eset is, hogy épp a délutáni álm okozhatja „a legmélyebb depresszió és erkölcsi elkeseredés” (36.).

Másrészről azonban – s itt kezd komplikálódni a kép – vannak olyan helyzetek is, melyekben a narkotizáló szerek, a szexualitás, az írás-olvasás, az imagináció tényezői épp ellenkező hatású, azaz regeneráló szereppel bírnak. Így például az egyik bejegyzés arról tudósít, hogy „erős izzadás és fázás után most 0,10 g [injekció] isteni érzéseket okoz” (32.). Más helyek is megerősítik a szer(ek) e pozitív hatását. „Újra kényelembe teszem magam és elhelyezek 0,10 P-t (amely tulajdonképp, 0,06 P + 0,02 M 5%-os oldatban). Rágyújtok egy finoman, gonddal megcsinált S. Flor cigarettre, és borostyán szípkámból nagy élvezettel szívom. Ilyenkor igen kellemes és felemelő képzeitem vannak.” (80.) „A reggeli 0,08 g teljesen kielégítő. Hihetetlen, mily jólesik ilyenkor a cigarett. – De jólesik bármi is. És a hideg kék reggelbe kinézni és bámulni a még égő lámpákat a néptelen, megmozdulni kezdő utcát, ez is az *élet teljességét* adja meg.” (57.) A coitus szintén „angyali édes, boldog nyugalmat” (31.) teremt. Van, hogy az együttlét hatására a naplóíró „légiesen frissé, fiatallá” válik: „*lelkileg is sok minden gátló dolog elintézve, félretéve.* – Angyali délelőtt volt.” (220.) De akár még a múltban lezajlott mámoros coitusok felidézése is részese lehet az idegeken táncoló nyugtalanság megszüntetésének (78.). Egy másik hely pedig már annak lehetőségeit latolgatja, hogy a „viharos indulattömegeket” megelevenítő szexuális emlékek a napló által archiválva vajon visszacsatolódhatnak-e majd újból, s válhatnak-e jövőbeni szerelmi együttlétek kiegészítőivé („Vajon fogjuk-e ezeket a sorokat valaha együtt olvasni kis Olgámmal, ágyban, kényelemben, egy szerelemnek szentelt szép délután isteni örömei közt?” – 18.).

Az említett szerek, médiumok és gyakorlatok hatásmechanizmusainak e heterogenitását megmutató példák fényében már nem lehet túl meglepő a Csáth-napló azon sajátossága, hogy benne újból és újból előterébe kerül a narkotikumok, de tulajdonképp általános szinten a hasonló hatású drogmédiumok alkalmazásának ellensúlyozása, *beszabályozása*³⁴ – minek háttérében az is ott lehet, hogy eme instanciákat összehangolja a test (fentebb egyáltalán nem haszontalannak bizonyuló) karbantartásával. A naplóíró „az ember igazi kötelességei és gyönyörei” (19.) után kutatva egyik helyen rádöbben, hogy „a természet oly ravasz, hogy az embert minduntalan szex[uális] k[omplex] gondolj[ai]ba akarja hajtani; ezt azonban le kell győzni. Az ember gondolja meg, hogy a szabadság, ha ő ezt elérni akarja, mindenelláthatja, amit csak óhajt és nincs veszve semmi. Az ember csak akkor veszett el, ha nem képes gondolatait logikusan kormányozni, és így játékvá lehet minden

fajta téves észlelésnek.” (89.) A narkotizáló szerek kapcsán pedig, mellesleg egy igen rossz és baljóslatú álom után, arra a következtetésre jut, hogy „*biába, nincs más!* Csak a mértékletesség által lehet kikerülni a nephritist és más hasonló bajokat, és *csak* így lehet rá remény, hogy P-vel jó egészségben, soká éljen az ember. Hogy ezt a *nagy előnyt* elérhessük, edzeni kell az akaratot.” (90.) Folyamatosan abban reménykedik tehát, hogy „egyszer csak meg kell találnom a nyitját, hogy hogyan lehet ezt az életet úgy berendezni, hogy valóban megérje a fáradságot és kockázatot” (178.). Azonban itt nem áll meg, s egy másik bejegyzésben már annak lehetőségeit keresi, hogy miképpen lehetne „befolyásolni” – azaz bizonyos értelemben hogyan adagolni, szabályozni – álmainkat (180.). Nos, a mértékletes, kontrollált életvezetéssel való kísérletezgetés meg is jutalmazza a szervezetet – az éjjeli injekció elmaradásából következően jön már a jó álom, az aktív szexuális álom, a rendes anyag-kiválasztás és az eleve jobb-reménykedőbb kedélyállapot (24.). Ugyanakkor arról sem feledkezhetünk meg, hogy a megtartóztatás kiegyenlítetttsége sem rögzíthető, véglegesíthető, hisz – mutatja a következő bejegyzés példája – ez is ellensúlyozódhat: „A mai nap kissé túl narkotizált volt. Mi az ok, nem tudom. Talán egy természetes reakció az eddigi jó napokra.” (131.) Sőt, az is elképzelhető, hogy a szerek és ellenszerek dinamikája, valamint a test és az agyvelő edzése csak olyan placebo, melyek azt fedik el, hogy a psziché, a kedélyállapot megnyugvása is inkább csupán a test elhasználódásának, illetve – ennek hátterében – a lélek megalkuvásának szükségszerű következménye: „Valóban, ezek a napok igen kellemesek és viszonyítva az ideges medikusokri délelőttökhöz, a nyugtalan tátrafüredi napokhoz, a sápadt astheniás klinikai időszakhoz (1912 tavasz, 1913 nyár, 1914 nyár) sokkal jobbak, egészségesebbek. A test általános teherbírása és rugékonysága azonban sajnos jóval kisebb. Azaz helyesebben a lélek más. Nyugodtabb, megalkuvóbb, kisigényű lett.” (58.) Így meglehet, hogy az említett tényezők placebo-nak, illúzióknak minősülnek, ám – sugallja Csáth egy másik írása – életünket mégis éppen ezekkel, „általánosságban illúziók malteranyagával kell felépíteni. Ezek az illúziók szinte jórészt testi érzéseken alapulnak és mégis szellemi javak.”³⁵

A fentebbiek tehát azt voltak hivatottak megvilágítani, hogy miként válik a Csáth-naplóban (is) meghatározó tényezővé a kiegyensúlyozottságra való törekvés, s miként irányítja mind az izmok, mind az idegek trenírozását (*akrobatikáját*). E praxisok – a test megmozgatásának és az idegrendszer izgatásának különféle metódusai/médiukai – hol ellentétesek, hol egymástól függetlenek, hol pedig épp közreműködnek a szervezetre és a psziché karbantartásában. A mindezeket a saját töredezettségével, ritmusával archiváló napló bizonyos értelemben magát az *életzene* lüktetését szimulálja – sőt, akár még az olvasót is ennek performálására készítheti, hisz a napló diszkontinuitása jelentős mértékben feltördeli az befogadás folyamatát (ahogy Szajbély írta: „olvasmányként kevésbé egységes”), minek következtében sajátos dinamika alakulhat ki az olvasásba való bevonódás és a szövegtől való elfordulás (az olvasás és más élettevékenységeink?) között. Ezért aztán érdemes lenne más keretek közt a napló eme sajátosságait részletesen összevetni Csáth szépirodalmi munkásságával, annyi azonban most is előírható, hogy a napló ritmusa, *zenéje* legalább olyan izgalmas teljesítmény lehet (sőt!)³⁶, mint például az életmű egyik emblemikus darabja, az imagináció/vizualitás manipulálá-

sát színre vivő novella, *A varázsló kertje*. S talán még úgy is érhetjük ezek viszonyát, hogy Csáth a szépirodalmon túli lehetőségek felé tájékozódással tulajdonképp az életzene mámorának – mintegy *A tragédia születésének* terminológiájára alludálva – képekben való kicsapódását kísérel meg visszapárolni. Így demonstrálhatja ez napló (is) – miként Tolnai Ottó fogalmazott – az egész komplex csáthi írásmódot.³⁷

JEGYZETEK

1. Keresztúrszki Ida, *Az örök áfium: megalkotható-e Csáth Géza Ópium című novellájának új olvasata?*, http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/05_szam/04.htm

2. Sipos Dániel, *Az írás aktuusa mint az öngyógyítás módszere Csáth Géza novelláiban*, <http://harlequin.elte.hu/~webdiak/csutdu/u0604.htm>

3. Csakúgy, mint egy másik tanulmányom: Sebestyén Attila, *Agyvelő-akrobatika: Egy pszichofiziológiai művészet- és kultúraelmélet keretei Csáth Gézánál = Az olvasás rejtekűjtői: Műfajiság, kulturális emlékezet és medialitás a 20. századi magyar irodalomtudományban*, szerk. Bónus Tibor – Kulcsár-Szabó Zoltán – Simon Attila, Bp.: Ráció Kiadó, 2007, 154-171.

4. Vö. Philippe Lacoue-Labarthe, *Musica ficta: Wagner-olvasatok*, ford. Szabó László, Debrecen, 1997, 54.

5. Rákai Orsolya, *Lelei tikörrendszerek = Csáth Géza, A muzsika mesekertje: Összegyűjtött írások a zenéről*, szerk. és s.a.r. Szajbély Mihály Bp., 2000, 602.

6. Csáth Géza, *Modern muzsika = Cs. G., A muzsika mesekertje*, i. m., 57. Azonban vigyázat: e zene veszélyei „éppen onnan fakadnak, ahonnan erőneyei”. A modern kor embere nem képes „értékelné a régebbi korok aktívabb hozzáállást megkívánó mesterműveit”, s „már csak »pszichikai izgatószernek« tudja használni a muzsikát” (Rákai, i. m., 603.). Csáth saját magán is nem egyszer azt tapasztalta, hogy „erős szellemi munka, vagy aprólékos dolgokra való kimerítő figyelés (laboratóriumi munka) után Mozart és Haydn muzsikája nem tudta őt lekötni. Egyes részletekben gyönyörködött ugyan, de az egészet nem volt képes élvezni, úgy, amint például pihenten, de a legnagyobb testi és lelki fáradtság idején is azonnal teljes mértékben érdekelte Goldmark, Svendsen, Franck César, Wagner és Puccini zenéje” (Csáth, *Modern muzsika*, i. m., 55.).

7. Vö. Csáth Géza, *Az isteni kert (Szomorú Dezsőről) = Cs. G., Rejtelmek labirintusában: Összegyűjtött esszék, tanulmányok újságcikkek*, szerk. és s.a.r. Szajbély Mihály, Bp., 1995, 115-116.

8. Vö. uő., *Jegyzetek egy új rajzgyűjteményről és a művészetekről = Cs. G., Rejtelmek labirintusában*, i. m., 114.

9. Vö. Uo., 109-110.

10. Egy apró érdekes vonatkozás lehet ehhez kapcsolódóan az, hogy Csáth nagy elmeorvosi tanulmányában szereplő G. kisasszony tévképzetében egy „ésszel ellátott villamos anyaghoz” hasonlító Lény játssza a központi szerepet – ennek háttérben persze, mutat rá Csáth, a kor több népszerű lapjában bemutatott teóriák ismerhetők fel (vö. Csáth Géza, *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusai = Cs. G., Egy elmebeteg nő naplója: Összegyűjtött elmeorvosi tanulmányok*, szerk. és s.a.r. Szajbély Mihály, Bp., 1998, 27. és 87.).

11. Vö. Csáth Géza, *Jegyzetek egy új rajzgyűjteményről és a művészetekről*, i. m., 109-110. Nincs kivétel tehát, „hiszen valamennyiünkben megvannak azok a csírák, amelyekről a részesség kinöveszti a mesebeli fákat, erdőket, rengetegeket”. (uo., 112.).

12. Érdekes médiaelméleti párhuzam lehet ezzel kapcsolatban Marshall McLuhan *Understanding Media* című könyvének „The Gadget Lover: Narcissus and Narcosis” című fejezete (Cambridge, MA. – London: The MIT Press, 1996, 41-47.). E szerint az emberi kultúra által kifejlesztett – ám itt hangsúlyozottan technikai (segéd)eszközökként értendő – médiumok szerepe az, hogy az emberi szervezettel szembeni irritációkat – sokkoló-kábító hatású – technológiai kiegészítéseként, *protézisekként* csillapítsák.

13. Vö. Csáth Géza, *Parasztszerelem = Cs. G., Rejtelmek labirintusában*, i. m., 266-269.

14. Uő., *Petőfi – Van Der Hoshcke = Cs. G., Rejtelmek labirintusában*, i. m., 271.

15. Akármennyire is felidézni látszanak – főleg Leary – Michel Houellebecq *Elemi részecskék* című regényének Di Meoláját „ki nem érzett önmagában semmiféle kegyes bölcsességet, sőt úgy érezte, nem több középserű színésznél, mégis, hogyan lehetséges, hogy mindenki bedőlt neki? Végül is, gondolta néha némi szomorúsággal, ezek a fiatalok, akik új spirituális értékeket keresnek, igazán borzasztóan hülyék.”

16. Vö. K. Ludwig Pfeiffer, *Végszó helyett: szintén egyfajta médiaantropológia (Aldous Huxley) = K. L. P., A mediális és az imaginárius: Egy kultúrantropológiai médiaelmélet dimenziói*, ford. Kerekes Amália, Bp., 2005, 419-420.

17. Aldous Huxley, *Az észlelés kapui*, ford. Kollár János, Bp., 1997, 8.

18. Vö. I. m., 70-71.

19. L. Uo., 10., 16., 22-23.

20. Uo., 83.

21. Vö. Uo., 73-76.

22. Vö. Uo., 87-88.

23. Uo., 90.

24. Elvégre „sosem lehetünk meg a nyelv és a többi szimbólum-rendszer nélkül, mivel nekik és egyedül nekik köszönhetjük azt, hogy a barbárok szintjéről a tudatos emberi lények szintjére emelkedtünk” (uo., 84.). Emellett még fontos tényező lehet, hogy az önkívülettel kísérletezgetés során olyan nyomással, túlterheléssel szembesülhetünk, „amelyhez egy kényelmes szimbólumvilágban élő elme nem szokott hozzá és amelyet talán el sem képes viselni” (uo., 62.).

25. Uo., 91.

26. Vö. Timothy Leary, *Az ekstázis politikája: Drog, tudat, vallás*, ford. Békési József, Bp., 2003, 25-74; 87-104.

27. Vö. Csáth Géza, *Cirkuszmulatság = Cs. G., Rejtelmek labirintusában*, i. m., 13-14.

28. Vö. Uo., 14. „Ennek az erőfeszítései világraszóló fontosságúak. S mélységesen, fárasztóan, dicsően izgatnak bennünket a betűkben, a kottapapírosokon, a festővásznakon, a tudományos könyvek ezreiben.”

29. Uő., *Isadora Duncan és a berlini spíszbürgerek = Cs. G., Rejtelmek labirintusában*, i. m., 47.

30. Mindez persze nem fedheti el a művészetek története során kialakuló azon különbségeket, melyekre Csáth egyik megjegyzése így világít rá: „a tánc, a gesztus (az első művészet) még nagyon is magán viseli a reflexmozgás fiziológiai természetének megfelelő momentán jelleget. Később ez a jelleg mindinkább eltűnik, jelétül annak, hogy az ingernek, az ingereknek az agyvelő magasabb szféráiban kell várnia (ha ugyan ez a külső inger elég erős, illetőleg az idegrendszer elég érzékeny ahhoz, hogy oda feljusson), míg azután az ennek képességei szerint megfelelő eszközökkel kifejezésre juthat.” (Uő., *Jegyzetek a zeneművészet fejlődéstanához = Cs. G., A muzsika mesekertje*, i. m., 61.)

31. Vö. Szajbély Mihály, *A naplóíró Csáth Géza = Csáth Géza, Fej a pobárban: Napló és levelek 1914-1916*, s. a. r. Dér Zoltán és Sz. M., Bp., 1997, 310-311.

32. A következőkben a főszöveg zárójeles megjegyzései e kiadás oldalszámaira vonatkoznak: Csáth Géza, *Fej a pobárban*, i.m.

33. Az ezektől való megszabadulás reményét dokumentálja a következő, sajátos poetizáltságú/tropológiájú szövegrészlet (*ima*): „Ó, jó istenem, ha élsz és létezel, add most tudomra ezt, hogy otthagytam a bűnös és önző élvezetek hajszolását, visszakerülhessek az igazi munkás és emberi életbe, amelyet olyan könnyelműen és meggondolatlanul elhagytam. Ha segítesz rajtam és kivezetsz a labirintusból, ahol a fekete *Minotaurusz* talán már halálra keresett engem, becsületesen meg fogom becsülni az élet szép kincseit, tehetségemet, és egyetlen célom lesz, hogy az embereket jobbakká, nemesebbekké és igazabbakká tegyem, s így hozzád közelebb hozzam őket. Ezt fogom tartani életem legszebb és legdicsőbb feladatának, és úgy gondolom, hogy akkor te meg fogsz engem ajándékozni a megelégedésnek és a reménynek isteni ajándékaival, amelyek felülmúlnak minden e földön elérhető értéket és élvezetet.” (i. m., 94.)

34. Ennek kapcsán egyébként érdekes adalék lehet az az opiátok kultur- és társadalomtörténetében megfigyelhető dinamika, hogy a 18. századi Európában még öngyógyításra és a mámor előidézésére is szolgáló ópium fogyasztásából kinövő függőséget miként próbálta a 19. században az éppen intenzívesülőni kezdődő orvosi hivatás egy újabb ellenszerként szolgáló opiáttal (a morfiummal) kezelni, amely azonban szintén narkotikumává vált, s függőséghez vezetett sok esetben. Kisvártatva pedig, a

19. század végén, megjelent a heroin is, kezdetben szintén csak gyógyászati célokra alkalmazva, s majd vezető droggá válva (vö. Martin Booth, *Az ópium története*, ford. Pászthy Orsolya, Bp., 2005, 67-118.).

35. Uő., *Kis értekezés az élet jó és rossz dolgairól* = Cs. G., *Rejtelmek labirintusában*, i. m., 407.

36. Ezért lehetne tanulságos egy olyan vállalkozás, mely Csáth prózaritmusát vizsgálná meg részletesen, de immáron nem elsődlegesen a „kárhozat grammatikája” (az emberi gyötrelmekkel való szembenézés nyelvi formája) és az „egzisztenciális szövegírás” jegyében (vö. Thomka Beáta, *A kárhozat grammatikája = A varázsló balála: In memoriam Csáth Géza*, vál. szerk., összeállította Szajbély Mihály, Bp., 2004, 153-158.). Sokkal inkább prozódiai mikro-elemzések révén, s Fónagy Iván ama – jóllehet, a versnyelvre vonatkozó – megállapításait kamatoztatva, melyek rávilágítanak: ha az írásjegyek maguk nem is, a szavak megválogatása és csoportosítása valamelyest képes lehet lejegyezni/archiválni az érzelmek kifejezésében oly nagy szerepet játszó prozódiai hangtulajdonságokat (vö. *A költői nyelv hangtanából*, Bp., 1989², 89-93.). Így talán még közelebb is kerülhetnének „életenergia”, a szenvedélyek (Thomka által emlegetett) „lélegzetéhez és légszomjaihoz”.

37. Tolnai Ottó, *A kék halinaszönyeg avagy bevezető sorok Csáth naplórészletéhez = A varázsló balála*, i. m., 189.

